

УДК (UDC) 94 (477.64) "192" : 329.15 : 305
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.3\(43\).665](https://doi.org/10.33782/eminak2023.3(43).665)

SOVIET GENDER POLICY OF THE 1920S: ZAPORIZHZHIA DIMENSION

Iryna Savchenko

Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

e-mail: savchenkoiryna2017@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6914-5898>

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to highlight the Soviet gender policy regarding women in Zaporizhzhia region in the 1920s and to uncover its main tasks, tools, means of implementation, and results.

The scientific novelty of the study is in the comprehensive disclosure of the tasks and line of effort for implementing of the Soviet gender policy in Zaporizhzhia region in the 1920s; special attention is paid to highlighting the peculiarities of involving women in production processes, membership in the Bilshovyk Party, and conducting of the eradication of illiteracy campaign. The results of the practical experience of emancipation based on the material of Zaporizhzhia region are highlighted as well.

Conclusions. The gender policy of the 1920s in Zaporizhzhia region had a typical list of tasks, the main goal of which should have been the Soviet emancipation of women: increasing the role of women in production processes, reducing employment in household activities, increasing their educational level and representation in the Bilshovyk Party. The leading role in emancipation activities was assigned to the delegate movement, which, by reaching a wider range of participants, was supposed to accelerate the Sovietization of women. However, due to the stalwart devotion to traditional gender relations and the gender division of labor in the region, implementing of emancipatory tasks had limited success. The quantitative indicators of the delegate movement were growing, but the real interest of women in it was declining in the second half of the 1920s.

'Involvement' of women in production processes, despite the increase in their number at some large enterprises, did not change the structure of gender distribution of employment in the industry of the region. At the large industrial enterprises of the city of Zaporizhzhia, where the activities of the Okruha Women's Department (Zhenotdel) were the most consistent, the number of women among workers at the end of the 1920s did not reach even 9%. At the same time, women got wider opportunities to work on the construction of the DniproHES.

The declarative importance of the problem of expanding the representation of women in the Bilshovyk Party caused, along with established actions (such as the admission of women to the party on March 8), the search for tools for their 'recruitment' in the early 1920s. However, by the end of the 1920s, the number of women in the Bilshovyk Party remained practically unchanged (according to the data on Zaporizhzhia okruha – 10%). Success in eradicating female illiteracy and developing social infrastructure was limited as well. However, all those activities on Soviet emancipation incentivized the activity of women and provided additional opportunities for their personal potential realization.

Keywords: women, gender policy, Soviet emancipation, Zhenotdel, Zaporizhzhia

РАДЯНСЬКА ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА 1920-Х РР.: ЗАПОРІЗЬКИЙ ВИМІР

Ірина Савченко

Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

e-mail: savchenkoiryna2017@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6914-5898>

АНОТАЦІЯ

Метою статті є висвітлення радянської гендерної політики щодо жінок на Запоріжжі у 1920-х рр., розкриття її основних завдань, інструментів, засобів реалізації та результатів.

Наукова новизна статті полягає у комплексному розкритті завдань і напрямів реалізації радянської гендерної політики на Запоріжжі у 1920-х рр., зокрема висвітленні особливостей залучення жінок до виробництва, членства в більшовицькій партії, проведенні компанії лікнепу. Висвітлено результати емансипаційних практик на матеріалі Запорізького краю.

Висновки. Гендерна політика 1920-х рр. на Запоріжжі мала типовий перелік завдань, основною метою яких мала стати радянська емансипація жінки: збільшення ролі жінок у виробництві, зменшення зайнятості побутовими питаннями, підвищення їх освітнього рівня та представництва у більшовицькій партії. Провідна роль в емансипаційній діяльності відводилася делегатському руху, який через охоплення широкого кола учасниць мав прискорити радянізацію жіноцтва. Водночас, через стійкість традиційних гендерних відносин і гендерного розподілу праці в регіоні виконання емансипаційних завдань мало обмежену успішність. Так, кількісні показники делегатського руху зростали, але реальна зацікавленість у ньому жінок в другій половині 1920-х рр. йшла на спад.

«Втягнення» жінок до виробництва, не дивлячись збільшення їх чисельності на низці великих підприємств, не змінило структуру гендерного розподілу зайнятості у промисловості регіону. Навіть на великих промислових підприємствах міста Запоріжжя, де діяльність окржінвідділу була найбільш послідовною, частка жінок серед робітників не досягла 9% на кінець 1920-х рр. Водночас жінки отримали більш широкі можливості для праці з будівництвом ДніпроГЕСу.

Декларативна важливість питання з розширення представництва жінок у більшовицькій партії зумовила, поруч з усталеними практиками (як прийом жінок до партії на 8 березня), пошук інструментів з їх «рекрутування» на початку 1920-х рр. Однак на кінець 1920-х рр. частка жінок в більшовицькій партії залишилася фактично не змінною (за даними Запорізької округи – 10%). Обмеженими були успіхи з ліквідації жіночої неписьменності та розвитку соціальної інфраструктури. Однак всі ці практики з радянської емансипації стимулювали активність жінок, і надавали додаткові можливості для їх реалізації.

Ключові слова: жінки, гендерна політика, радянська емансипація, жінвідділи, Запоріжжя

Вступ

У сучасних умовах перед вітчизняними науковцями актуалізується дослідження впливів радянського минулого на сьогодення України, в його різних проявах і сферах людського буття. Серед інших завдань є важливою конкретизація

залишків «радянського спадку» в гендерних відносинах, і розуміння питань, що створюються ними, перед гендерною політикою. За існування СРСР на його території, та в Україні зокрема, було сформовано радянський гендерний порядок, складовими якого були етакратичність і формальність рівності статусів жінки та чоловіка, функціонування гендерного контракту. Для розуміння його впливів, що відчутні і сьогодні, необхідне ґрунтовне та послідовне вивчення радянської гендерної політики на всіх етапах її реалізації. 1920-ті рр. стали часом початку впровадження державною владою змін у статусах жінок і закладення основ гендерних відносин радянського суспільства. Тож дослідження гендерної політики цього часу, її завдань, напрямів і результатів, методів та інструментів є важливою умовою у комплексному висвітленні гендерних відносин радянського часу в Україні. Водночас створення узагальнюючого наративу потребує конкретизації особливостей радянських емансипаційних практик на регіональному рівні. Запоріжжя в 1920-х роках стало краєм, де максимально інтенсивно проводилась радянська економічна модернізація, змінюючи його соціальну та господарчу структуру. І є очевидною необхідність звернення уваги на особливості впливів економічного розвитку краю на «вирішення жіночого питання».

Огляд літератури

Жіноча історія Запоріжжя 1920-х рр., в тому числі і радянські емансипаційні практики, довгий час залишалася поза увагою дослідників. Попри наявність розвитку наукових досліджень з радянської жіночої емансипації на загальносоюзному рівні (хоч нерівномірного через зміни ідеологічного дискурсу), її регіональний вимір 1920-х рр. переважно залишався поза зацікавленнями дослідників. Історія жінок на Запоріжжі не була винятком, і їх ролі, навіть у такому знаковому періоді, як революція 1917-1921 рр., ледь позначались в офіційних виданнях¹. Навіть зібрані за ініціативи Істпарту в кінці 1920-х і 1950-х рр. спогади місцевих більшовичок не були, за поодинокими прикладами, оприлюднені². Ситуація змінилася з розвитком студій з жіночої історії в умовах незалежної України. Радянська жіноча емансипація кінця 1910-1920-х рр. на Запоріжжі поступово вийшла з «наукового небуття».

Першим питанням, яке викликало зацікавленість дослідників, стала участь жінок у радянських емансипаційних практиках періоду Української революції 1917-1921 рр. Певною мірою цьому сприяло потрапляння до оптики дослідників збереженого у фондах Державного архіву Запорізької області інформативного джерела «Спогади про участь жінок в Громадянській війні та жіночому русі, спогади Горелик, Макарової, Успенської, Карманової, Харламової», яке дозволяло зробити цікаві проєкції на ролі жінок у 1917-1920-х рр. на Запоріжжі. Дослідник О. Кривоший опублікував ці спогади разом з розлогим історико-джерелознавчим оглядом³. Також ним було здійснено короткий огляд біографії найвідомішої з

¹ Нариси з історії Запорізької обласної партійної організації. Київ: Політвидав України, 1968. 356 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. 765 с.

² Лабур О. Спогади представниць жінвідділів як джерело вивчення радянської політики «жіночого розкріпачення» в Україні 1920-х рр. // Сторінки історії. 2014. Вип. 37. С. 117-127.

³ Кривоший О. «Спогади про участь жінок в Громадянській війні та жіночому русі...» як джерело до вивчення історії Південної України 1918-1924 років // Музейний вісник. 2011. Вип. 11. С. 156-171.

провідниць радянської емансипації на Запоріжжі в кінці 1910-х – на початку 1920-х рр. Поліни Жемчужиної (Перл Карповської)⁴. Аналіз «Спогадів про участь жінок...» з поєднанням джерелознавчого та гендерного підходів було також проведено О. Лабур⁵.

Питання впливів радянської модернізації на жінок Запоріжжя потрапили до наукової уваги також у контексті досліджень з конструювання пам'яті. Дослідниця О. Клименко провела аналіз конструювання «образу «нової людини», зафіксованого у спогадах робітниць ДніпроГЕСу. Вона розкрила особливості бачення жінками своїх ролей у будівництві та соціумі ДніпроГЕСУ, їх оцінки та маркери успіху, кореговані радянською системою цінностей, та їх візії щодо гендерного розподілу праці⁶.

Проблема (не)успішності більшовізації жінок у перше десятиріччя радянської влади на Запоріжжі стала предметом окремої уваги М. Вороніної та О. Лабур у статті «Підводне «каміння» більшовізації/радянської жіноцтва Олександрівського повіту (Запоріжжя) 1910-1920-х рр.»⁷. Дослідниці, переважно на матеріалах Запорізької округи, розглянули окремі напрями емансипаційних практик більшовиків на Запоріжжі. Аналіз авторками більшовицької політики щодо жінок у поєднанні з критичним підходом в оцінці соціального та емансипаційного потенціалу краю підкреслили скупість її успішності, обмеживши участю жінок у будівництві ДніпроГЕСу. Також на сьогодні окремі питання щодо складу делегатських зібрань та особливостей партійної соціалізації більшовичок на Запоріжжі висвітлено у роботах І. Савченко⁸. Отже, на сьогодні існує певний доробок з питання радянської емансипації на Запоріжжі, який, водночас не дає повного, комплексного уявлення про її напрями, інструменти та результати.

Метою статті є висвітлення радянської гендерної політики щодо жінок на Запоріжжі у 1920-х рр., розкриття її основних завдань, інструментів, засобів реалізації та результатів

ДИСКУСІЯ

Радянська гендерна політика 1920-х рр. мала амбітні, масштабні завдання щодо жінок, кінцевою метою яких було зрівняння їх соціального статусу з нормативним – чоловіків і радянська. Після тривалої нерішучості у ставленні до «жіночого питання» на початку ХХ ст., з лютневою революцією 1917 р., коли треба було швидко розширювати коло своїх прихильників, більшовики врешті залишили

⁴ Кривошій О. Украинская Золушка по имени Жемчужина // Зеркало недели: офіційна сторінка. 2013. URL: <https://zn.ua/HISTORY/ukrainskaya-zolushka-po-prozvischu-zhemchuzhina.html>

⁵ Лабур О. Спогади представниць жінвідділів...; Лабур О. «Вуаль радянського фемінізму»: жіночі наративи про перші радянські гендерні практики // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. Київ, 2020. Вип. 20. С. 39-54.

⁶ Клименко О. Образ «нової людини» у спогадах радянських робітниць 1920-1930-х рр. // Наукові записки НаУКМА. 2016. Т. 182. Історичні науки. С. 36.

⁷ Вороніна М., Лабур О. Підводне «каміння» більшовізації/радянської жіноцтва Олександрівського повіту (Запоріжжя) 1910-1920-х рр. // Сторінки історії. 2020. Вип. 51. С. 158-175.

⁸ Савченко І. Жінки-делегатки на Запоріжжі 1920-х рр.: спроба колективного портрету // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2019. Т. 1, Вип. 52, С. 131-136; Савченко І. Вирішення жіночого питання та зміни гендерних ролей жінок в спогадах більшовичок Запоріжжя в період Української революції 1917-1921 рр. // Історія Степової України: стратегії дослідження та репрезентації. Збірник матеріалів. Запоріжжя, 2021. С. 137-150.

коливання та звернули свою увагу й зусилля агітаційної діяльності на жінок. Згодом конкретизувалися питання, які мала вирішувати більшовицька емансипація. Зі встановленням в Україні більшовицької влади відбувалися зміни на законодавчому, пропагандистському, управлінському рівнях, спрямовані на радянську емансипацію жінок. З кінця 1910-х – 1920-х рр. вийшла низка законодавчих актів, що мали посилити політичні права та соціальний статус жінок. Зрівняння політичних та освітніх прав жінок і чоловіків було задекларовано в Конституції УСРР 1919 р., за положеннями якої жінки мали право голосувати, бути обраними до виборних органів влади та мали однаковий з чоловіками доступ до освіти. У сімейному праві новаторськими стали введення Сімейного кодексу 1926 р., що передбачав цивільні шлюби та свободу розлучення. На рівні пропагандистського дискурсу ідеї гендерної політики отримали оформлення у вигляді створення соціального конструкту «нової радянської жінки»: сильної, активної, залученої у виробництво, не обтяженої родинними справами. Зростання важливості «жіночого питання» дозволило, за наполегливого ініціювання І. Арманд та О. Коллонтай, створити у 1919 р. жіночий відділ при ЦК РКП(б). Також почали створюватися жінвідділи при місцевих партійних комітетах. Вони отримали статус осередків реалізації радянської гендерної модернізації.

Перетворення жінок у рівноправних з чоловіками будівниць радянського суспільства передбачало вирішення широкого кола конкретних завдань, головними серед яких були: зміна їх політичної свідомості, залучення до виробництва, участь у партійно-управлінському житті, зростання освітнього рівня та зменшення завантаженості сімейно-побутовими питаннями.

Однак швидке ламання усталеного гендерного порядку в Україні було справою не з легких, і Запоріжжя належало до регіонів, де умови для модернізації були більш складними. На кінець 1910-х рр. Запорізький край не мав виразних традицій існування феміністичного руху, а його соціально-економічний розвиток не сприяв модернізації статусу жінок. Більшість населення мешкала у сільській місцевості, для якої був притаманний традиційний уклад життя. Проведення змін усталеного гендерного порядку на селі ускладнювалось набутих за часи політики воєнного комунізму та боротьби Червоної армії з махновським рухом негативного ставлення селян до радянської влади. Міста регіону, значною мірою завдяки активному розвитку машинобудівної промисловості (з домінантною чоловічою зайнятістю) та відсутності вищих навчальних закладів, зберігали умови для гендерного розподілу праці⁹. Як наслідок, з розгортанням емансипаційних практик на Запоріжжі їх провідники/ці у повній мірі зіштовхнулися з патріархальним спротивом у місцевому суспільстві, та, зведеної до формальної, «підтримки» на рівні більшовицьких органів влади.

У той же час були і фактори, які, очевидно, сприяли у 1920-х рр. (принаймні, у першій їх половині) активності радянських емансипаційних практик, хоча б у Запорізькій окрузі. Жіночі відділи, на які покладалась реалізація гендерної політики, засновувались при губернських та окружних партійних комітетах. На Запоріжжі такий жіночий відділ був заснований при Запорізькому губернському партійному комітеті, але з ліквідацією губернії у 1922 р. керування

⁹ Вороніна М. Більшовицький емансипаційний експеримент у 1920-х роках // Українські жінки у горнілі модернізації. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 106-131.

емансипаційними практиками перейшло на рівень окружних комітетів. Їх діяло в краї три: Запорізький, Мелітопольський і Бердянський (існував до 1925 р.). В Олександрівську (згодом Запоріжжі) у 1919 р. було сформовано жіночий актив¹⁰, який на початку 1920-х рр. ще зберіг свій потенціал, і через роботу жіночого відділу, жінорганізаторів, досить наполегливо намагався вирішувати емансипаційні завдання.

Жіночі відділи були зобов'язані до широкої програми діяльності з «вирішення жіночого питання». Вони мали поширювати вплив партії на робітниць і селянок шляхом їх політичного та культурного виховання, залучати жінок до виробництва, активізувати вирішення питань із соціального забезпечення, посилювати позиції жінок у громадському житті та сприяти зростанню їх рівня освіти. Окремим питанням, зрозуміло, було розширення представництва жінок серед більшовиків. При цьому організаційні ресурси саме жінвідділів були порівняно невеликими, як для виконання таких масштабних завдань. Так, за звітом 1924 р. Запорізького окружного партійного комітету в жінвідділі на штатній основі працювало лише дві особи: завідувачка та інструкторка¹¹. У Мелітопольському окржінвідділі за звітом 1925 р. організаційні ресурси були ще скромніші: там були посади завідувачки жінвідділом і профорганізаторки, яка працювала за сумісництвом¹². Більш розгалужену структуру працівників жінвідділи мали на місцях. Так, за звітною документацією 1924 р. до роботи Запорізького жінвідділу долучалось четверо інструкторів і профорганізатор з низки організацій¹³. Та основна роль з реалізації завдань з радянської емансипації покладалася на жінорганізаторів, мережа яких будувалась переважно за територіальним (призначались у районах, населених пунктах) і виробничим принципами. У Запоріжжі за даними на 1924 р. було 10 профорганізаторів у профспілках, 5 організаторів по окремим осередкам і 7 організаторів дружин робітників¹⁴. Дещо гірше була ситуація з організаторами по окрузі: на 1924 р. працювало лише 2 райжінорганізатора та 26 сільських, які постійно змінювались. У Мелітопольській окрузі за даними на 1925 р. мережа жінорганізаторів була доволі розгалуженою. Так, за доповіддю Мелітопольського окржінвідділу на окружній нараді в січні 1925 р. були присутні 15 районних, 10 осередкових і 8 профорганізаторів. Сільських жіноорганізаторів/ок по окрузі на 1925 р. було 50¹⁵.

Передбачалось, що практики радянської емансипації мають охопити максимально широке коло жінок. Провідним механізмом, через який в пришвидшеному темпі планувалася радянська жіноча організація, мали бути жіночі делегатські зібрання, які активно діяли у 1920-х рр. Метою делегатських зібрань було залучення якомога більшої кількості жінок, які за короткий термін делегатства (декілька місяців, півроку, рік) мали пройти коротку, але інтенсивну програму та отримати навички та компетентності, необхідні для «нової жінки». Делегатки слухали лекції, проходили стажування в різних організаціях та установах, брали участь в агітаційно-пропагандистських заходах, відвідували

¹⁰ Кривошій О. «Спогади про участь жінок в Громадянській війні та жіночому русі...»... С. 156-171.

¹¹ ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 42.

¹² Ibid. Ф. П-241. Оп. 3. Спр. 21. Арк. 28.

¹³ Ibid. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 264.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ ДАЗО. Ф. П-241. Оп. 3. Спр. 21. Арк. 28.

різноманітні секції. На початку 1920-х рр. строювалися загальні делегатські зібрання по містах і селах. У великих містах зібрання організовувалися також по окремим підприємствам, де працювали жінки¹⁶.

У перші роки зі встановлення радянської влади завдяки ще не згаслому з революційного часу ентузіазму організаторок та учасниць зібрань вони демонстрували успішність. Так, за звітами Запорізького окржінвідділу 1924 р. кількість делегаток була невеликою, але жінки із зацікавленістю (особливо у місті) приймали участь у конференціях і делегатських зборах. З 1056 делегаток Запорізької округи 503 характеризувалися як «активні учасниці». Згодом кількість делегаток невинно зростала, ніби демонструючи успішність практик. Так, у 1925 р. у Запорізькій окрузі нараховувалось – 2165 делегаток¹⁷, у 1930-му році вже 3184¹⁸. Проте кількість делегаток в кінці 1920-х рр. здебільшого зростала через гонитву за показниками¹⁹. В чисельних звітах до Запорізького жінвідділу були нарікання на спад активності делегаток і формальний характер діяльності багатьох міських делегатських зібрань вже у 1926-1927 рр. Дещо кращою ситуація була по окремих селах, де делегатські зібрання були нещодавно створені.

Окремим питанням для жінвідділів в організації делегатських зібрань став їх склад. Упродовж 1920-х рр. на рівні жінвідділів сформувалися досить чіткі вимоги щодо делегаток, сформовані як інструкціями з керівних структур, так і власними досвідом. Так, у містах приділялась увага охопленню делегатськими зібраннями широкого кола соціальних груп незаможних жінок, але найбільш бажаними були робітниці. У той же час широкого представництва робітниць вдалося досягти лише в Запоріжжі та Мелітополі, де на 1926-1927 рр. їх кількість серед делегаток досягла 59% і 49% відповідно. У менших містах (таких як Великий Токмак), році частка робітниць серед делегаток за даними 1926 р. була низькою – менше 10%, при цьому був високий відсоток службовиць і представниць інтелігенції. В селах основна частина делегаток була з біднячок та батрачок. Водночас, в умовах НЕПу, з посиленням впливу на селі середняків, йшла також «боротьба» за залучення до зібрань середнячок. Але вони, будучи економічно забезпеченими, вкрай недовірливо ставились до незвичних пропозицій від жінорганізаторок. Тож, за даними 1926 р. частка середнячок від загальної становила лише 13% у Запорізькій та 15% у Мелітопольській округах²⁰.

Багато серед делегаток було вдів та одначок, які шукали можливості для поліпшення свого статусу в традиційному суспільстві. Однак їм досить складно цього було досягти через делегатство, і їх участь, за спостереженнями жінорганізаторів, часто знижувала авторитет зібрань²¹.

Лише одиниці з жінок мали відчутний вплив їх на подальші життєві стратегії від участі в делегатських зібраннях, і отримували згодом якісні зміни, наприклад, в професійному зростанні. Але, і ця реалізація, як правило, відбувалась в рамках гендерномаркованих обмежень²². Однак, делегатство, нехай і з різного характеру

¹⁶ Савченко І. Жінки-делегатки на Запоріжжі 1920-х рр... С. 133.

¹⁷ ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 412. Арк. 23.

¹⁸ Ibid. Спр. 1077. Арк. 26.

¹⁹ Савченко І. Жінки-делегатки на Запоріжжі... С. 133.

²⁰ ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 44; Ibid. Ф. П-241. Оп. 4. Спр. 25. Арк. 78.

²¹ Ibid. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 40-42.

²² Кривоший О. «Спогади про участь жінок в Громадянській війні та жіночому русі...»... С. 169-171.

обмеженнями, робило для жінок звичною участь у публічному житті. І згодом жінки могли використовувати делегатські зібрання як платформу для звернень до влади з питаннями, які їх дійсно турбували, наприклад, щодо збільшення податку на хліб²³.

Одним із провідних завдань у «вирішенні жіночого питання» в офіційному дискурсі 1920-х рр. проголошувалося залучення жінок до виробництва, й особливо, до промисловості. При цьому на Запоріжжі, як зазначалося, існувала виразно гендерномаркована структура трудової зайнятості на початку 1920-х рр.

Показовими у цьому питанні є дані Запорізької біржі праці. На початку 1920-х рр. до Запорізької біржі праці жінок у пошуках роботи зверталось не набагато менше, ніж чоловіків. Так, за друге півріччя 1921 р. до біржі праці звернулося 2830 чоловіків і 1880 жінок²⁴. Однак з тридцяти груп професій, за якими відбувалися звернення, жінки були представлені лише у п'ятнадцяти. Переважним чином це були професії, пов'язані роботою у таких сферах як харчування, освіта, пошиття одягу тощо. Значна кількість жінок намагалася знайти роботу, яка значилася під категорією «домашні працівники». Серед таких працівників на біржі зазначалися «бонни», «няньки», «мамки» тощо. Що ж стосується промислового виробництва, особливо важкої промисловості, то в цій сфері роботу за фахом, за даними біржі праці, жінки майже не шукали.

За даними на 1925 р. до біржі також мало зверталось жінок із заявками на роботу в промисловості, яка вимагала певної кваліфікації. Зокрема, у квітні 1925 р. в пошуках роботи в цій сфері до біржі звернулося 313 чоловік і лише 2 жінки, в травні – 318 чоловіків і 5 жінок. Значно більшою була кількість жінок серед некваліфікованих робітників. Так, у тому ж квітні до біржі звернулося 402 чоловіки і 167 жінок. Але при цьому попит на біржі на робітників-жінок був набагато нижчим, ніж на чоловіків, особливо щодо некваліфікованих робітників. У тому ж квітні біржею було відправлено на роботу з некваліфікованих робітників 330 чоловіків і лише 19 жінок. У травні – 301 чоловік і 18 жінок. У результаті, якщо серед чоловіків у цей період кількість безробітних, зареєстрованих біржею, була більш-менш стабільною, то серед жінок вона мала тенденцію до зростання²⁵.

Дані Запорізької біржі праці корелюються зі звітами Запорізького жінвідділу. Згідно з одним зі звітів другої половини 1924 р., в місті Запоріжжі у промисловому виробництві було зайнято лише 500 жінок, при цьому лише 103 з них працювали на кваліфікованих роботах²⁶.

Жінвідділи отримали певний набір інструментів для збільшення можливостей жінок отримання посад, що вимагали кваліфікації. Так, у першій половині 1920-х рр. здійснювався «індивідуальний перевід» робітниць від некваліфікованої праці «до станка». Для цього робилося звернення до заводууправлін з проханнями про моніторинг робочих місць²⁷, на які можна було перевести жінок; з цих питань проводилася співпраця з профспілками та фабрично-заводськими комітетами. Використовувались введені державою квоти: було введено 10%, згодом 15%

²³ Савченко І. Жінки-делегатки на Запоріжжі... С. 134.

²⁴ ДАЗО. Ф. Р-799. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 15.

²⁵ Ibid. Спр. 5. Арк. 159.

²⁶ Ibid. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 22зв.

²⁷ Ibid. Спр. 123. Арк. 82.

бронь працевлаштування для жінок після навчання в ФЗУ²⁸. Згодом було встановлено 25% квоту для жінок по прийому на роботу на підприємства²⁹.

Для підвищення/набуття кваліфікації жінками при підприємствах Запорізький окржінвідділ разом з фабрично-заводськими комітетами організовували курси для жінок. До прикладу, у 1929 р. перекваліфікацію проходили робітниці таких заводів: «Комунар» – 32 осіб; завод ім. Енгельса – 40 осіб; «Інтернаціонал» – 30; завод ім. Дзержинського – 15; завод ім. Шевченко – 14; Завод № 29 – 12 (усього 143 жінки)³⁰.

Також жінки направлялися на курси Центрального інституту праці (ЦІП). Такі курси працювали за спеціальною методикою з виробничої освіти, в якій основний акцент був на отриманні практичних навичок і вмінь з певної спеціальності. Кількість жінок, охоплених цими курсами, була невеликою, та все ж свідчила про формування тенденції поширення прагнення серед них до отримання кваліфікації. Так, у Запоріжжі на заводі «Комунар» навчалася 108 жінок, «ім. Дзержинського» – 24, «ім. Енгельса» – 18, «ім. Войкова» – 34, «Інтернаціонал» – 28, «№ 29» – 8, «Швейпром» – 4, «Колективі теслярів» – 2; «Дніпробуд» – 84. Усього на курсах ЦІП навчалася 98 жінок, що складало 48,5% від загальної кількості учнів³¹.

Однак можливості та дії жінвідділів наштовхувалися і на суттєві перепони: небажання брати жінок на роботу серед керівників підприємств, наявність сегрегації в оплаті праці. Наприклад, згідно зі звітами до Запорізького жінвідділу, робітниці, що мали шостий кваліфікаційний розряд, отримували зарплату рівня третього. Тож переведення лише 60 жінок на кваліфіковану роботу згадується у звіті 1924 р. Запорізького жінвідділу як велика перемога³².

І надалі, вже у другій половині 1920-х рр., на великих підприємствах Запоріжжя жінки не мали суттєвої частки серед робітників. Так, за даними 1927 р., на одному з найбільших підприємств Запоріжжя «Інтернаціонал» нараховувалося лише 120 робітниць. З них 98 виконували напівкваліфіковану роботу, 10 було службовицями і 13 належали до технічного персоналу³³.

Хоча кількість робітниць на підприємствах збільшувалася, але їх частка у загальній кількості робітників залишалася низькою, адже кількість чоловіків-робітників з розвитком індустріалізації теж швидко зростала. На семи великих підприємствах Запоріжжя станом на 1928 р. працювало 5518 робітників, з яких жінки становили 8,15% (450 осіб). У 1929 р. кількість жінок на цих заводах зросла до 640 осіб, але питома вага їх серед робітників ледь збільшилася до 8,7%. Щоправда, збільшилася кількість жінок на кваліфікованих роботах з 36% до 42%³⁴. Також була трохи більш позитивною тенденція по інших підприємствах Запоріжжя з 1928 по 1929 р., де питома вага жінок серед робітників збільшилася з 32,8% до 34,2%³⁵. У жінвідділі складнощі зі збільшенням кількості жінок пояснювали перш за все тим, що на підприємствах не дотримувались 25% квоти.

²⁸ ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 22зв.

²⁹ Ibid. Спр. 1077. Арк. 27.

³⁰ Ibid. Арк. 29.

³¹ Ibidem.

³² Ibid. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 43а. Арк. 133.

³³ Ibid. Спр. 564. Арк. 40-42.

³⁴ Ibid. Спр. 1077. Арк. 112.

³⁵ Ibidem.

Доволі не показною була діяльність з вирішення питання залучення жінок до промислового виробництва жінвідділу по Мелітопольській окрузі. Округ мав принаймні два міста, зі значними підприємствами з сільськогосподарського машинобудування: Мелітополь і Великий Токмак. Але у звітах Мелітопольського жіночого відділу за 1925-1926 рр. питання про розширення можливостей жінок для роботи на виробництві не виокремлювались, приділялася увага лише роботі з селянками.

Суттєво умови працевлаштування жінок почали змінюватися на Запоріжжі у 1927-1928 рр., у зв'язку з будівництвом ДніпроГЕСу. Щоправда, за даними Запорізької біржі праці на перше півріччя 1929 р. невелика кількість жінок отримувала направлення на роботу, що вимагала кваліфікації у сфері в будівельних робіт. Проте надалі, вже у 1930 р., коли на Дніпробуді потрібні були штукатурки, муляри, жінок регулярно відправляли на курси з отримання даних професій³⁶. Але, звичайно, що на будівництво ДніпроГЕСу жінки потрапляли не тільки через Запорізьку біржу праці, і загалом кількість жінок, що працювали там, стрімко зростала вже з 1927-1928 рр. Вони працювали бетонувальницями, різноробами, малярками та штукатурницями, кухарками. Деякі жінки працювали навіть на роботах, які традиційно належали чоловікам: теслярками, слюсарками тощо³⁷. Процес отримання жінками роботи на ДніпроГЕСі набув масового характеру, завдяки зацікавленості їх у такому заробітку та попитом на працівників. Щоправда, отримання жінками нових ролей і тут наштовхувалось на відчутний патріархальний спротив. О. Клименко відзначила у спогадах робітниць Дніпробуду свідчення чіткого розмежування на категорії «ми» (жінки) та «вони» (чоловіки), та наявність загадувань негативних оцінок від чоловіків, бо вони, «мовляв, не вірили у те, що жінки можуть працювати з ними на рівні та брати участь у “соціалістичному будівництві”»³⁸. Однак серед робітниць ДніпроГЕСу зростала впевненість у своїх можливостях з виконання робіт. Слушною вдається думка О. Лабур і М. Вороніної про маскулінізацію жіночої праці з будівництвом ДніпроГЕСу³⁹.

І якщо на етапі потрапляння жінок до роботи на ДніпроГЕС втручання жінвідділів або інших структур, що були долучені до радянської гендерної політики, було мінімальним, то на самому будівництві жінки потрапляли у простір, зручний для інституцій, що насаджували моделі поведінки «нової радянської жінки». За спостереженнями О. Клименко, в споминах робітниць Дніпробуду присутнє розмаїття «виховних заходів»: навчання у партшколі, створення червоних куточків в установах, постановки спектаклів для робітників тощо⁴⁰. За даними Запорізького жінвідділу, з 1927 р. на Дніпробуді почало працювати жіноче делегатське зібрання⁴¹.

Окремим завданням у вирішенні жіночого питання у 1920-х рр. проголошувалося звільнення жінок від забезпечення домашнього побуту. В офіційному партійному дискурсі початку 1920-х рр. завантаженість жінки хатньою

³⁶ ДАЗО. Ф. Р-799. Оп. 1. Спр. 277. Арк. 21-34.

³⁷ Ibid. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 753. Арк. 83.

³⁸ Клименко О. Образ «нової людини» у спогадах радянських робітниць ... С. 36.

³⁹ Вороніна М., Лабур О. Підводне «каміння» більшовизації/радянизації жіноцтва... С. 158-175.

⁴⁰ Клименко О. Образ «нової людини» у спогадах радянських робітниць... С. 37.

⁴¹ ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 753. Арк. 83.

роботою, піклуванням про родину та дітей проголошувалось однією з основних перепон із залучення її до виробництва та рівності з чоловіком: «Тільки тоді вона [жінка] буде рівноправною, коли звільниться від багатьох сімейних обов'язків та пут, а це досягається тільки при розвитку та вдосконаленні колективних форм побуту»⁴². На необхідності звільнення жінки від обтяжень сімейного побуту наголошувала у своїх роботах провідна керівниця радянської емансипації О. Коллонтай⁴³. Владою передбачався широкий комплекс заходів, провідними з яких були: формування мережі дитячих садків та ясел, суспільних їдалень і пралень. Зазначимо, що ідея звільнення жінки від хатньої роботи корелювалася ще з трендом радянської соціальної політики: усупільнення побуту радянських громадян. Врешті, як одна із продуктивних форм організації життя радянських людей розглядалася комуна, з максимальним усупільненням побуту.

На Запоріжжі у 1920-1921 рр. основний акцент у програмі щодо зменшення навантаження жінок з сімейно-побутових питань був зроблений на формуванні мережі ясел. Перші дитячі ясла були організовані в місті Запоріжжя активом жінок, що діяв при жінвідділі. За спогадами учасниць, жінки самі проводили ремонт приміщення, наданого під ясла, проводили там прибирання, заготовляли паливо⁴⁴.

Але після того, як приміщення було готове, організаторки ясел зіштовхнулися з неочікуваною для себе, але досить типовою для практик радянської соціальної модернізації проблемою: небажанням жінок віддавати своїх дітей до ясел. У спогадах ініціаторок вказувалось: «по місту поширювалися всілякі небилиці, що “комуністи ваших дітей заберуть і ви їх не побачите”»⁴⁵. Довелося проводити роз'яснювальні бесіди серед жінок, брати на себе приклад: жінки-активістки показово приводили своїх дітей до ясел. Першою свою дитину привела завідувачка ясел Євгенія Чуриліна. Поступово інші жінки почали приводити своїх дітей, і ясла було заповнено. Проте проблема недовіри до радянських дитячих садків та ясел існувала, принаймні, до середини 1920-х рр.

Цікаво, що ідеї вирішення питання позбавлення жінок завантаженості сімейно-побутовими справами на початку 1920-х рр. на місцевому рівні інколи отримували «радикальний» характер. Так, у 1923 р. завідувачка Запорізького жіночого відділу Євгенія Норкіна на зібранні дружин комуністів, підняла питання про слабкість їх залучення до громадської роботи. Очевидно, гостроти питанню додавало бажання очільниці жінвідділу розширити коло активу своєї організації. Вона звинуватила дружин в ігноруванні інтересів партії(!) та зануренні у міщанське життя: «кухня, дітки та піклування про чоловіка»⁴⁶. Вирішення цього питання Норкіна бачила у створенні окремого дитбудинку-комуни для дітей з родин комуністів. Туди мали здаватися діти з ясельного віку. А звільнені від догляду за дітьми дружини комуністів мали б долучатися до шефської роботи серед червоноармійців, керувати якимось з кутків. Пропозиція аудиторією була зустрінута надзвичайно емоційно, але, «на диво», не схвально. Створення дитбудинку-комуни не затвердили, але погодились з необхідністю активізації громадської роботи дружин комуністів.

⁴² Лебедь Д. «О быте» Партийная этика. Документы и материалы дискуссии 20-х годов. Москва: Политиздат, 1989. С. 300.

⁴³ Коллонтай А. Социальные основы женского вопроса. Москва: Политиздат, 1972. 430 с.

⁴⁴ ДАЗО. Ф. П-337. Оп. 1. Спр. 270. Арк. 8.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 72.

Наступними кроками з радянської модернізації побуту жінок було відкриття консультацій для дітей і вагітних, дитбудинків, їдалень тощо. На початку 1920-х рр. в Україні формується державна система охорони материнства й дитинства (Охматдит). Дана система охоплювала державні та громадські установи боротьби з безпритульністю та різноманітні інституції з допомоги дітям і матерям. Мережу закладів Охматдит становили постійні та тимчасові медично-профілактичні та соціальні заклади як відкритого (консультації охорони материнства й дитинства, ясла з молочними пунктами, дитячі садки, оздоровчі колонії, санаторії та дитячі майданчики), так і закритого типу (будинки матері й дитини, будинки немовляти), що були покликані піклуватися про здоров'я та виховання дітей і жінок-матерів.

Формування мережі цих установ на Запоріжжі відбувалося досить повільно та складно. За звітом жінвідділу на весну 1923 р. у Запорізькій окрузі було досягнуто невеликих успіхів щодо відкриття таких закладів. Так, діяли дитячі ясла на 40 дітей, дві дитячі консультації для дітей і вагітних, чотири дитячі площадки, чотири громадських їдальні. 8 березня також було відкрито ще дитячі ясла (але діяли вони недовго) та ще консультацію. Також існував будинок немовляти, будинок хворої дитини, шість дитбудинків, і один будинок глухонімих. По окрузі діяли чотири консультації, три дитячі площадки. Окремо вводились ліжко-місця для народжуючих по лікарнях округи⁴⁷. Однак навіть цей перелік установ не залишався сталим, і окремі інституції закривались.

За звітом окружного жінвідділу за 1927 р. зазначається про існування двох жіночих консультацій, одного будинку дитини, двох ясел (одні окремо зазначались як для дітей робітниць дрібних підприємств), двох їдалень для школярів на 50 осіб, дитячого санаторію⁴⁸. В окрузі діяли десять консультацій, два пологових будинки, одна дитяча площадка, чотирнадцять дитячих літніх ясел на селі⁴⁹.

Звичайно, такої кількості соціальних закладів було недостатньо для забезпечення потреб жінок. І навіть ті, що існували, функціонували не без ускладнень, зокрема, літні дитячі ясла на селі. Так, за звітом 1926-1927 рр. Запорізького окржінвідділу, дитяча ясельна компанія в Пологівському районі розпочалася з великим запізненням, бо не було організатора від Охматдиту. Закривались ясла занадто рано, оскільки багато з них займали приміщення шкіл, які потрібно було готувати до нового навчального року. Подібні проблеми: затягування ясельної кампанії, нестача, запізнення початку роботи кваліфікованих інструкторів від Охматдиту озвучуються також в організаційно-розпорядчих документах Мелітопольського окржінвідділу⁵⁰. При цьому корисність практики перебування дітей в яслах на період літніх робіт поступово ставала очевидною для селянок. Так, у звіті Запорізького окржінвідділу вказується на невдоволення жінок короткою тривалістю ясельної кампанії.

Більше того, в звітах Запорізького жінвідділу за 1926-1927 рр. наводяться дані про те, що селянки (звичайно, керовані жінорганізаторами), виступають організаторками створення соціальних закладів. Так, в Оріхівському районі жінки-

⁴⁷ ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 43а. Арк. 246.

⁴⁸ Ibid. Спр. 408. Арк. 66.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ ДАЗО. Ф. П-241. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 2.

делегатки зібрали 600 рублів на облаштування пологового буднику, знайшли для нього приміщення та зробили необхідний ремонт. У Софіївському районі та Пологах делегатки zorganizували влаштування та забезпечення двох дитячих ясел на три місяці⁵¹.

Важливим складником радянської емансипаційної політики щодо жінок було вирішення питання неписьменності більшості з них. На початку 1920-х рр. лише 27% від загальної кількості жінок в Україні були письменними⁵². Цей відсоток був значно нижчий ніж у чоловіків, серед яких майже 50% володіли щонайменше основами грамоти. Неписьменність найбільше спостерігалася серед сільських жінок, відсоток неграмотних батрачок був ще більшим. Відсутність елементарної освіти ставала на перепоні будь-яким прагненням втягнення жінок у суспільне виробництво. Боротьба з жіночою неписьменністю проходила в рамках лікнепу у 1920-1930-х рр.

В реалізації кампанії ліквідації неписьменності серед жінок провідну роль, зрозуміло, було відведено жінвідділам. Запорізький, Мелітопольський та Бердянський окружні жіночі відділи мали популяризувати новостворені школи Ліквідації неписьменності, школи грамоти, Фабрично-заводського навчання та Робітничих факультетів, до яких направляли на навчання жінок з міст та сіл. Особлива увага приділялася ліквідації неписьменності серед делегаток. Згідно циркуляру 1925 р., надісланого до Мелітопольського жінвідділу, до пунктів лікнепу треба було залучити всіх делегаток, за відсутності таких пунктів треба було створити кружки для делегаток з самоосвіти⁵³.

Весною 1924 р. Запорізький окружний комітет вже звітував про перші успіхи з ліквідації неписьменності серед жінок. Так, у звіті за вересень 1923 – квітень 1924 рр. зазначалося, що «стосовно лікнепу справа налагодилась, як в місті так і на селі». По окрузі жінки склали 60% учнівського контингенту. Традиційно, випуски курсів лікнепу для жінок приурочувалися до 8 березня⁵⁴.

У той же час якість від проходження курсів, очевидно, була невисокою. Заняття мали проводитись доволі інтенсивно – щоденно, окрім неділі, по три години, але відвідували їх жінки нерегулярно. Так, наприклад, за звітом вчителя в школі малограмотних при Запорізькому окржінвідділі, відвідуваність занять у середньому була 60%. На літній період заняття фактично призупинялися, тож доводилося повторювати попередньо пройдений матеріал. Були й інші складнощі. У протокольній документації окружного з'їзду робітниць і селянок Мелітопольської округи присутні нарікання на те, що делегатки не можуть отримувати якісне навчання в пунктах лікнепу, бо вони переповнені «перерослими підлітками»⁵⁵. Ускладнювали засвоєння програми важкуваті для початківців навчальні матеріали, якими слугували агітаційно-пропагандистські документи. Також використовувались радянські періодичні видання для жінок: «Робітниця України», «Селянка» тощо⁵⁶. У той же час курси лікнепу надавали

⁵¹ ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 408. Арк. 66.

⁵² Мовчан О.М. Ліквідація неписьменності (Лікнеп) // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-55470>

⁵³ Ibid. Ф. П-241. Оп. 4. Спр. 25. Арк. 28.

⁵⁴ Ibid. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 10.

⁵⁵ ДАЗО. Ф. П-241. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 3.

⁵⁶ Ibid. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 29.

необхідний мінімумом освіти для подальшої професійної, чи партійної реалізації. Зокрема, в кадрових документах більшовичок Запоріжжя щодо освіти досить часто зазначається по закінченню школи лікнепу⁵⁷.

Обов'язковою складовою в реалізації програми радянської емансипації й одночасно показником її успішності було розширення частки жінок у складі більшовицької партії. Робота з залучення жінок до більшовицької партії стала окремим питанням в звітах жіночих відділів, на цьому постійно наголошувалось циркулярних, інструктивних документах. При цьому кількість жінок серед партійців на початку 1920-х рр. була вкрай низькою, в тому числі і на Запоріжжі.

За даними Запорізького окружного партійного комітету, на перше січня 1924 р. партійна організація округи нараховувала 751 особу, з них лише 76 – жінки, тобто, фактично 10%⁵⁸. Причому в містах, де менше відчувався патріархальний спротив і вплив жінвідділу був сильніший, частка жінок була дещо вищою – 11% від загальної кількості. Дуже низьким був показник в селах – лише 7% жінок від загальної кількості⁵⁹. До початку непу у Запорізькому краї було фактично дві «хвилі» прийому жінок до більшовицької партії, зумовлені з встановленням тимчасовим (у 1919 р.), або тривалим (у 1921 р.), радянської влади в регіоні. Однак частка жінок серед більшовиків все ж залишалась не значною.

Для залучення жінок до партії випрацьовується певний комплекс практик і ритуалів, які реалізуються на рівні місцевих жінвідділів і делегатських зібрань. Так, обов'язково було здійснити показовий прийом в партію кандидаток на 8 березня. У звіті Запорізького окржінвідділу за 1924 р. так і зазначалося: «підносимо в партію по місту 5 осіб, а всього 40 осіб»⁶⁰.

Делегатські зібрання відгравали роль провідних осередків вербування жінок до партії. Звітна документація свідчить, що саме делегатки, які через участь у зібраннях долучалися до різноманітних радянських практик, були більшістю кандидаток до партії. Проте, обережність жінок щодо перспектив вступу до більшовицької партії зумовила наявність «індивідуального підходу» в першій половині 1920-х рр. Зокрема, проводилась індивідуальна «обробка» кандидаток у партію, для чого за ними закріплювались «куратори». Збільшення кількості партійок і комсомолок відслідковувалося, але цифри залишались невеликими. Так, Запорізький окружний жіночий відділ звітував, що за липень-серпень 1924 р. в партію було прийнято 7 робітниць, 1 дружина робітника і 5 селянок, всього 13 осіб⁶¹.

У другій половині 1920-х рр. підготовка жінок до вступу у партію набула додаткових елементів, які мали посилити ідеологічну підготовку кандидаток. Стає обов'язковим порядок, за яким жінки готувалися до вступу у партію через гуртки по вивченню історії партії та статуту.

Не дивлячись на зусилля місцевих організаторів, питома вага жінок серед членів більшовицької партії на Запоріжжі на кінець 1920-х рр. не змінилася, хоча кількість збільшилася. За даними 1929 р., в партійній організації Запорізького округу нараховувалось 544 жінки. Але їх питома вага складала ті самі 10%⁶².

⁵⁷ Ibid. Спр. 71.

⁵⁸ Ibid. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 41.

⁵⁹ Ibid. Арк. 41.

⁶⁰ Ibid. Спр. 412. Арк. 7.

⁶¹ Ibid. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 43а. Арк. 42.

⁶² ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1077. Арк. 23.

Більшість партійок були вихідцями з міст або містечок, меншість – з села, з незаможних родин. Ті, що прийшли саме під час рекрутування 1920-х рр., часто мали невисокий рівень шкільної освіти, який компенсували потім за рахунок різноманітних курсів. Членство в рядах партії ставило досить жорсткі вимоги до жінок. Вони повинні були поєднувати в собі активність, дисциплінованість, ініціативність. Не всі відповідали цим вимогам, тому в 1920-х рр. відбувається також процес виключень з партії, які, щоправда, мають поодинокий характер. Водночас залучення до партії надавало додаткові можливості для соціальної реалізації, але вона також відбувалась у рамках гендерномаркованих обмежень. Більшовички, як правило, були зайняті на посадах по роботі з жінками або з соціальних питань⁶³.

На кінець 1920-х рр. радянська емансипаційна політика в Україні, та Запоріжжі зокрема, мала результати, що свідчили про невиконання більшості запланованого, але, в умовах зміни загальнорадянських політичних векторів, з розгортанням курсу на індустріалізацію, «жіноче питання» втрачало свою актуальність, тож отримало статус загалом вирішеного, і на початку 1930-х рр. жінвідділи було закрито.

ВИСНОВКИ

Отже, на кінець 1920-х рр. радянські емансипаційні практики на Запоріжжі мали досить неоднозначні результати. Загалом, впровадження програми радянської емансипації на Запоріжжі відбувалося за усталеними на той час у загальносоюзному контексті завданнями. Головними перепонами у реалізації завдань емансипаційної політики в 1920-х рр. були стійкість традиційних гендерних відносин і патріархальний спротив, посилені на Запоріжжі особливостями соціально-економічного розвитку краю. Провідним інструментом радянської емансипації мали стати делегатські зібрання. Розвиток делегатського руху на Запоріжжі, маючи певні успіхи на початку 1920-х рр., у другій половині формалізується, особливо в містах. Залучення жінок до виробництва через працю на провідних підприємствах міст конструктивного результату не мало. Хоча зростання кількості жінок-робітниць було суттєвим, у порівнянні з початком 1920-х рр., у відсотковому відношенні щодо загальної кількості та за рівнем кваліфікації вони значно поступались чоловікам і на кінець 1920-х рр.

Конструктивно питання щодо залучення жінок до сфери виробництва змінило будівництво ДніпроГЕСу, де вони знаходять більш широкі можливості для професійної реалізації. Фактично, з 1927-1928 рр. Запоріжжя, а саме Дніпробуд став локацією, де дійсно у пришвидшеному темпі відбувається залучення жінок до виробництва. Розширення представництва жінок в більшовицькій партії відбулося лише кількісно, проте їх частка і роль у партійному житті була невеликою. Обмежені успіхи мали практики з ліквідації жіночої неписьменності, водночас проходження курсів з лікнепу стає допомогою для окремих учасниць у подальших спробах соціальної реалізації. Соціальна інфраструктура краю вочевидь слабо задовольняла зростаючі потреби жінок, особливо в другій половині 1920-х рр. Водночас є очевидним і поступове зростання зацікавленості до окремих соціальних інституцій, таких, наприклад, як заснування дитячих ясел.

⁶³ Савченко І. Вирішення жіночого питання та зміни гендерних ролей... С. 137-150.

Врешті, практики, спрямовані на активізацію жінок, допомагали проявити себе тим, хто прагнув до змін у своєму житті, і їм потрібна була лише нагода, щоб ці зміни провести у своєму житті.

REFERENCES

- Klymenko, O.** (2016). *Obraz «novoi liudyny» u spohadakh radianskykh robitnyts 1920-1930-kh rr.* [The image of the “new person” in the memories of Soviet women workers of the 1920s and 1930]. *Naukovi zapysky NaUKMA, 182: Istorychni nauky*, 35-41 [in Ukrainian].
- Kollontai, A.** (1972). *Sotsialnye osnovy zhenskogo voprosa* [The social foundations of the women’s issue.]. Moskva: Politizdat [in Russian].
- Kryvoshyi, O.** (2011). “Spohady pro uchast zhynok v Hromadianskii viini ta zhinochomu rusi...” yak dzherelo do vyvchennia istorii Pivdennoi Ukrainy 1918-1924 rokiv [“Memories of women’s participation in the Civil War and the women’s movement...” as a source for studying the history of Southern Ukraine in 1918-1924]. *Muzeinyi Visnyk, 11*, 162-171 [in Ukrainian].
- Kryvoshyi, O.** (2013, Nov 23). *Ukrainska Popeliushka na psevido Zhemchuzhyna* [Ukrainian Cinderella with the pseudonym Pearl]. *Dzerkalo Tyzhnia*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/HISTORY/ukrayinska-popelyushka-na-psevido-zhemchuzhyna-.html> [in Ukrainian].
- Labur, O.** (2014). Spohady predstavnyts zhynviddiliv yak dzherelo vyvchennia radianskoi polityky “zhinochoho rozkripachennia” v Ukraini 1920-kh rr. [Memoirs of representatives of women’s departments as a source of studying the Soviet policy of ‘women’s liberation’ in Ukraine in the 1920s]. *Storinky Istorii, 37*, 117-127 [in Ukrainian].
- Labur, O.** (2020). “Vual radianskoho feminizmu”: zhinochi naratyvy pro pershi radianski henderni praktyky [‘Veil of Soviet feminism’: women’s narratives about the first Soviet gender practices]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica, 20*, 39-54. DOI: 10.15407/ub.20.039 [in Ukrainian].
- Lebed, D.** (1989) «O byte». *Partiinaya etika. Dokumenty i materialy diskussii 20-kh godov* [“About everyday life”. Party ethics. Documents and materials of the discussion of the 20s]. Moskva: Politizdat [in Russian].
- Movchan, O.** (2016). Likvidatsiia nepysemnosti (Liknep) [Eradication of illiteracy (Liknep)]. In **Dziuba, I.M. (Ed.)**. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-55470> [in Ukrainian].
- Petrykin, V. (Ed.)** (1970). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR. Zaporizka oblast* [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Zaporizhzhia region]. Kyiv [in Ukrainian].
- Savchenko, I.** (2012). Diialnist Zaporizkoi birzhi pratsi z pratsevlashtuvannia zhynok v 20-kh rr. XX st. [Activities of the Zaporizhzhia Labor Exchange in the employment of women in the 1920s]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv, 25*, 144-146 [in Ukrainian].
- Savchenko, I.** (2019). Zhinky-delehatky na Zaporizhzhii 1920-kh rr.: sproba kolektyvnoho portretu [Women delegates in Zaporizhzhia in the 1920s: an attempt at a collective portrait]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 52 (1)*, 131-146 [in Ukrainian].
- Savchenko, I.** (2021). Vyrishennia “zhinochoho pytannia” ta “zmyny” hendernykh rolei zhynok v spohadakh bilshovychoh Zaporizhzhia v period Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rr. [The solution of the ‘women’s issue’ and the ‘change’ of gender roles of women in the memoirs of Bolshevik women of Zaporizhzhia during the Ukrainian Revolution of 1917-1921]. In *Istoriia Stepovoi Ukrainy: Stratehii doslidzhennia ta reprezentatsii*. Zaporizhzhia: AA Tandem, 137-151 [in Ukrainian].
- Sherstiuk, O. (Ed.)** (1968). *Narysy z istorii Zaporizkoi oblasnoi partiinoi orhanizatsii* [Essays on the history of the Zaporizhzhia regional party organization]. Kyiv: Politydat Ukrainy [in Ukrainian].
- Voronina, M.** (2017). Bilshovytskyi emansypatsiinyi eksperyment u 1920-kh rokakh [Bolshevik emancipation experiment in the 1920s]. In **Kis, O. (Ed.)**. *Ukrainski zhynky u hornyly modernizatsii*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 106-131 [in Ukrainian].
- Voronina, M., & Labur, O.** (2020). “Pidvodne kaminnia” bilshovyzatsii / radianizatsii zhynotstva Oleksandrivskoho povitu (Zaporizhzhia) u 1900-1920-kh rr. [‘Pitfalls’ of bolshevization / sovietization of women of Oleksandrivsk District (Zaporizhzhia) in 1900-1920s]. *Storinky Istorii, 51*, 158-175. DOI: 10.20535/2307-5244.51.2020.220183 [in Ukrainian].